

ביקורת על הספר "ההיסטוריה של הילדות והילדים"

יניב פוקס

תמר וייס גבאי, **ההיסטוריה של הילדות והילדים** (שירו פומן, מאירת), למה ספרי דעת, 2023, 224 עמודים.

בספרו **וידויים** (Confessiones) מספר אוגוסטינוס מהיפו (Augustine of Hippo, 354–430) על מסעו האישי רצוף הקשיים אל עבר האמונה הנוצרית, מסע שבסופו נעשה לאחת מן הדמויות המשפיעות ביותר בתולדות הכנסייה. בפרקים הראשונים של החיבור, המוקדשים לילדותו שבעיר תגסטה שבצפון אפריקה הרומית, הוא מתאר את ההתלהבות שבה ביצע מעשי קונדס וחטא בהתנהגות סוררת:

באינסוף שקרים הולכתי את מחנכי, את מורי ואת הורי, מאהבת המשחקים, מן התאוה לצפות במחזות שעשועים על הבמה ומן הדחף חסר המנוח לחקותם. גם בגניבה שלחתי ידי. גנבתי מן המזווה ומן השולחן בבית הורי, בין כדי להשביע את גרגרנותי ובין כדי לקנות מן הילדים את המשחק, שאותו אהבו לא פחות ממני. במשחק זה ביקשתי לזכות בנצחונות במרמה, מנוצח בעצמי על-ידי התאוה להצטיינות ריקה. מה הייתי מוכן לסבול פחות, מה עורר אותי לתרעומת נזעמת יותר, מן המעשים שעשיתי לאחרים? אבל כאשר הוכיחו אותי על דבר מרמה, העדפתי להשתולל מאשר להודות. הזאת היא תמימות גיל הילדות? (אוגוסטינוס, 2001, ספר 1, פרק 30, עמ' 52–53).

אוגוסטינוס שפט את עצמו בחומרה יתרה, אך מדובר במעשים שכל הורה מכיר היטב ושכיום היו נחשבים נורמליים לחלוטין – ילדים שמעדיפים לשחק מאשר ללמוד, שלוקחים בהיחבא חטיף מן המזווה, או שכועסים על הפסד שחוו – כל אלה הן התנהגויות שגרתיות של גיל הילדות, כיום כמו במאה החמישית. אם נתעלם לרגע מן המוסרנות המייגעת של אוגוסטינוס, ניאלץ להודות שגם בני תקופתו הכירו בהבדל המהותי בין מבוגרים לילדים.

אלא שמידת ההכרה בילדות כתקופה נפרדת הייתה נושא למחלוקת בין היסטוריונים שעסקו בנושא מאז צאת ספרו המפורסם של פיליפ אריאס (Philippe Ariès), **הילד וחיי המשפחה תחת המשטר הישן** (L'Enfant et la Vie Familiale sous l'Ancien Régime), שראה אור בצרפתית בשנת 1960. מחקרו של אריאס היה פורץ דרך לתקופתו ובו נטען שהילדות, כשלב מובחן בחייו של אדם, היא תולדה של התפתחויות חברתיות ותרבותיות שהתרחשו לכל המוקדם במאה השמונה עשרה. עד אותה עת, כך טען, נחשבו ילדים למעין 'מבוגרים קטנים'. כדי לעגן את טיעונו, הביא אריאס מגוון ראיות מתחומי האומנות, הספרות והרפואה.

הספרות ההגיוגרפית (hagiography) העוסקת בתיאור חייהם של קדושים נוצריים והניסים שחוללו אחרי מותם, הייתה ככל הנראה הסוגה הפופולרית ביותר במערב הלטיני בימי הביניים המוקדמים. ואכן, אחת מן המוסכמות הנרטיביות השכיחות בחיבורים אלה הייתה תבנית ספרותית ששמה puer senex או הנער הזקן. עוד כשהיו ילדים, כך נטען בהגיוגרפיות רבות, התנהגו הקדושים לעתיד התנהגות שסתרה את הציפיות שלנו כיום מגילם הרך. בעוד ילדים אחרים שיחקו, התלוצצו ועסקו בענייני העולם הזה, היה הקדוש הצעיר שקוע בעשייה למען הזולת, בעזרה לנוקמים ובהרהור עמוק

בניגודים שבין הבלי העולם הזה לממלכת האל. לכאורה מדובר באידיאליזציה של רעיון המבוגר הקטן הנוכח בהגותו של אריאס, אלא שיש לומר שדווקא האיפוק הלא אופייני הזה הוא שהפך את הקדוש ליוצא דופן, בעוד שאר חבריו נהגו בדיוק כפי שהסביבה ציפתה מילדים בני גילם.

ספרו של אריאס היה הראשון שבחן את הילדות כמושג מחקרי, ובו נעוצה חשיבותו הרבה, אך התאוריה שלו כבר אינה מקובלת על היסטוריונים מודרניים. בעשורים שחלפו מאז התפרסמו מחקרים רבים, ובכללם ספרה החשוב של שולמית שחר, **ילדות בימי הביניים** (Childhood in the Middle Ages). בספר שראה אור בשנת 1990, הדגימה שחר את כשליו המתודולוגיים של אריאס ואת מסקנתו המוטעית שתמותת תינוקות גבוהה הביאה הורים רבים לידי אדישות לגורל ילדיהם הרכים. פרשייה אחת הלקוחה מן החיבור **עשרת ספרי ההיסטוריה** (Libri historiarum X) שכתב גרגוריוס, בישוף העיר טור (Gregory of Tours) בין השנים 573–594, ממחישה זאת היטב. גרגוריוס מספר שהמלך הפרנקי, כלוביס (Clovis), מלך בין השנים 481–511 שהיה פגני, היה נשוי לקלותילדה (Clothild) הקתולית. כאשר נולד בנם הבכור, התעקשה האם לטבול אותו לנצרות (Gregory of Tours, 1951, II.29, pp. 74–75). והינה, זמן קצר אחרי הטבילה חלה הילד ומת, בעודו עוטה את גלימת הטקס הלבנה. המלך זעם והטיח באשתו שלו הייתה מקדישה את הילד לאליו, ודאי עדיין היה בחיים. על כך השיבה קלותילדה שהיא שמחה שהספיקה לטבול את התינוק, משום שעתה היא בטוחה שהאל יסכים לקבלו לגן עדן. לא חלף זמן רב, וקלותילדה ילדה שוב. גם הפעם התעקשה לטבול את התינוק לנצרות, למרות מחאותיו של כלוביס, שחשש שגורלו יהיה לזה של אחיו. הפעם, למרבה השמחה, שרד התינוק והגיע לבגרות. הסיפור הזה ורבים אחרים כמוהו המצויים בין דפיו של החיבור, מדגימים היטב שהדאגה ההורית לתינוקות הייתה ברורה לכול והיא זו שהפכה את גרגוריוס למספר כה יעיל.

ניכר אפוא שההבנה שלנו את הילדות ותפקידה ההיסטורי עברה כברת דרך מאז ימיו של אריאס. חיפוש קצר בספרות המחקרית מניב כיום עשרות ספרים ומאמרים הבוחנים את הילדות בהקשריה המעמדיים, המגדריים והתרבותיים המגוונים. בעוד השינוי הזה מבורך, הוא נשאר תחום בגבולות הדיסציפלינריים הצרים למדי של ההיסטוריוגרפיה ושל מדעי החברה. הילדים עצמם, שהם מושאי המחקר, נשארים במידה רבה מחוץ לדיון כמשתתפים פעילים. ספרה של תמר וייס גבאי בא למלא חסר זה ולהשיב אליהם את תחושת הפעילות היוזמת (agency) כגיבורי הסיפור ההיסטורי. הדבר ניכר לא רק בבחירה לקרוא לספר 'ההיסטוריה של ילדות וילדים', אלא גם בכותר החלופי המופיע בדפיו הראשונים של הספר: **ההיסטוריה של מלכים אדירים, מלחמות חשובות, ממצויאים דגולים, ילדות וילדים רגילים** (המחיקה במקור). במידה רבה ספרה של וייס גבאי צועד בנעליה של שחר מתוך שהוא נחוש לעמוד על ההבדל הרב בין חייהם של ילדים בזמנים אחרים ובתרבויות אחרות, אך בה במידה גם על האוניברסליות של חוויית הילדות, הכוללת סקרנות ומשחק ולצידה גם חששות רבים וקשיי התבגרות. עם זאת אין ספק שהילדות היא שלב מובחן העומד בזכות עצמו **בהיסטוריה של הילדות והילדים**.

מקריאה בפרקיו ובדף התודות שבראשיתו, ברור לחלוטין שהספר מושתת על מחקר מקיף. המחברת מודה שישנו רכיב ניכר של השערה בכל ניסיון שחזור היסטורי: "בכל הסיפורים, גם אלה שמספרים על מקומות ותקופות שאכן נשתמרו בהם עדויות ושרידים רבים, תמיד נעזרנו גם בהשערות ובדמיון

כדי לספר איך נראה יום בחיי כל ילד וילדה" (עמ' 221). עם זאת ההשערות והדמיון נשארים לחלוטין בתחומי הסבירות ההיסטורית והם אמינים מאוד.

הפילוסופיה הנרטיבית העומדת בבסיס הספר משקפת גישה היסטוריוגרפית מודעת. במקום להתמקד בהיסטוריית האירועים (Histoire des événements), כלומר בתיאור כרונולוגי של אירועים גדולים ומנהיגים חשובים, הספר מאמץ גישות חלופיות, כמו גישת ה־longue durée של אסקולת האנאל (Annales), המתמקדת בתהליכים ארוכי טווח ובשינויים איטיים בחברה ובתרבות. גישה זו באה לידי ביטוי בספר בתיאור התפתחויות כמו המצאת הכתב או שינויים בחיי המשפחה לאורך תקופות ארוכות, כמו המעבר ממודל ציידים-לקטים למודל חקלאי (פרק 4: מלג). גישה אחרת הניכרת בספר היא מיקרו־היסטוריה, שמתמקדת בסיפורים קטנים ואישיים המאירים תופעות היסטוריות רחבות יותר. לבסוף יש דגש על היסטוריה של חיי היום־יום, הבוחנת את החיים היום־יומיים של ילדים בתקופות שונות באמצעות משחקים, לימודים ומערכות יחסים במשפחה.

את הביקורת כתבתי לאחר קריאה בספר עם ילדי. מדי ערב קראנו פרק אחד מתוך עשרים הפרקים המשתרעים מתקופת הפלייסטוקן (לפני כמיליון וחצי שנים) ועד לשנותיה הראשונות של המאה העשרים. שלושה הפרקים האחרונים ריקים, ובהם הקוראים מוזמנים למלא בעצמם את הפרטים על פי הנושא: "סבא וסבתא שלך כשהיו ילדים", "אני", "העתיד". הספר מסתיים באחרית דבר, "למה ואיך נכתב ואיך הספר הזה? מה קרה באמת ומה המצאנו?", שבו מצויים הסברים מתודולוגיים "למתעניינות ולמתעניינים". רבות מן המסקנות שהגעתי אליהן נעוצות בתובנות של ילדי והקריאה בספר בכל ערב הייתה חוויה שיתופית שהניבה עוד שיחות במהלך היום. כך גם הריאיון שעשתה בתי (בת התשע) עם הוריי בתום הקריאה בספר בשל ההנחיות בפרק 20, וניכר ממנו ששני הצדדים השכילו.

את הספר מלווים איורים מרהיבים של שירז פומן, המצויים כמעט בכל עמוד. איורים הם תמיד רכיב חיוני בספרות ילדים, וקובעים במידה רבה את אופיו של הספר, אך כאן יהיה נכון להקדיש משקל רב אף יותר לתרומתה של המאיירת, שעבודתה הופכת את חוויית הקריאה בספר לשובת עין ולסוחפת. האיורים ממקמים את הגיבורות והגיבורים השונים זה מזה בתוך חייהם היום־יומיים, בחיק המשפחה, בדרך לבית הספר, בבית המרחץ או בעת הארוחה. ההקפדה על פרטי הלבוש, התסרוקות, תפאורת הרחוב, כולם משחזרים את רוח התקופה שחזור נגיש אך מדויק, וניכר שהושקע מאמץ בהבנת הוויזואליה ההיסטורית. כך, למשל, הפרק העוסק בילדה המצרית מרית־אמון, הכולל איור שמזכיר בסגנונו כתובת הירוגליפית או הפרק על פטרוס המדמה איקונוגרפיה ביזנטית.

הפרקים בנויים כולם באותה דרך (פרט לפרק על "שרלוט ושרלוט", שאשוב אליו בהמשך). הפרק קרוי על שמות גיבוריו, תמיד ילדות או ילדים. דף הפתיחה כולל איור של הגיבור או הגיבורה, הזמן שהתרחשו בו האירועים – "לפני מיליון וחצי שנה", "לפני כאלף שנה (1000 לספירה)" וכן הלאה. כמו כן מצורפת מפת העולם המאפשרת לקוראות ולקוראים למקם את ההתרחשויות במרחב. הסיפור העיקרי עוסק תמיד בבעיה או בקושי שהגיבורים נאלצים להתמודד עימם. הילדה הרומית, ליויה, נדרשת לוותר על בובתה האהובה, או לטיפה, החיה בבגד העבאסית, מתמודדת עם מעמדו המועדף של אחיה מחמוד ועם סקרנותה בנושאים מדעיים. כל אחד מן הפרקים נחתם בדף ובו תיאור של "מה עוד קורה בעולם בתקופה זו?". כאן תמצא הקוראת מידע כללי יותר על שליטים, טכנולוגיות ואירועים בעלי חשיבות אזורית או גלובלית. הספר מתקדם כרונולוגית, מילדה ללא שם שחיה

באפריקה לפני מיליון וחצי שנים, לבני הדודים יו וממו, שחיו במורדות הר הכרמל לפני 150 אלף שנים, ומשם לאילי, שחי במערב אירופה לפני כשלושים אלף שנים. באמצעות הגיבורות והגיבורים הקוראים חווים את המצאת האש, המפגש בין הומו ספיינס לאדם הניאנדרתלי, ביות הכלב, המהפכה הנאוליתית, מהפכת הכתב, האולימפיאדה, שיבת ציון, עליית הנצרות, הרנסנס, המהפכה התעשייתית ועוד. אף שרבים מן הגיבורים חיים על סיפם של אירועים אלימים כמו גילוי העולם החדש בידי האירופאים או המהפכה הצרפתית, אירועים אלה מוזכרים בחטף, וחיי היום-יום של ילדים הם אלו הניצבים במרכז הבמה.

ניכר שמחברת הספר ניסתה להימנע מנקודת מבט היסטורית אירו־צנטרית. אף שפרקים רבים מתרחשים באירופה – ומגמה זו ניכרת ביתר שאת ככל שמתקדמים בציר הזמן – הספר מקפיד לבקר בסין, באפריקה, בעולם הערבי ובאמריקה הפרה־קולומביאנית. בחירה זו מודעת ואף נאמרת בפירוש בפרק האחרון, "למה ואיך נכתב ואיר הספר הזה?": "למשל, רצינו מאד לספר על חיי ילדים באפריקה בתקופות קדומות מאוד, דוקא משום שחשבנו שלא שומעים עליהם מספיק" (עמ' 221).

בולטים בהיעדרם תושבי תת־היבשת ההודית, שבה חלו כמה פריצות דרך תרבותיות ואינטלקטואליות, תרבויות פולינזיה ואיי אוקיאניה, על מסעות תושביהן האמיצים לגילוי האוקיינוס השקט ותושביה האבוריגינים של אוסטרליה. עם זה ברור שמגבלות עריכה אילצו את המחברת להתמקד בפרקים ההיסטוריים החשובים ביותר, כמו אלו שמתלכדים לכדי נרטיב־על קוהרנטי. כהיסטוריון של שלהי העת העתיקה וימי הביניים המוקדמים, חסר בעיניי אזכור של המערב הפוסט־רומי, תקופה שבה הונחו היסודות לקווי המתאר של 'המערב' ושתנועות לאומיות ממקמות בה עד היום את מיתוסי היסוד שלהן, בצדק או שלא בצדק. אך ברור גם כן שנקודת המבט של ילד או ילדה משאירה מקום מועט יחסית להתרחשויות אלה.

פרק אירופי אחד – "שרלוט ושרלוט" – דווקא ראוי לציון, ולא בהכרח לטובה. הפרק שונה במתכונתו משאר פרקי הספר בטענה שהוא כולל שתי גיבורות הנושאות את אותו השם, אף שאחת היא בת אצולה והשנייה בת למשפחת איכרים פשוטה. אירועי הפרק מתחוללים בראשית המאה השלוש עשרה בנסיכות גרמנית כלשהי, ועוסקים בפערים המעמדיים שבין שתי הבנות כמעין בבואה לחברה המדיאבלית כולה. אין ספק שהריבוד החברתי ומנגנוני הניצול המוטמעים בו משאירים בקורא המודרני סלידה, קל וחומר כשמדובר בקורא 'דור האלפא', שהספר מכוון אליהם בסופו של דבר. אלא שראיית ההיסטוריה מבעד לעדשת הזמן הנוכחי מעוותת אותה בלי היכר. הקושי שלי עם פרק זה הוא בניסיון האי־היסטורי שלו להחמיא לרגישות החברתית של הקורא, היוצא להערכתו נפסד. מרי בירד (Mary Beard), ההיסטוריונית המפורסמת של רומא, מתארת בספרה את האקט המחקרי של ההיסטוריון כהליכה על חבל דק:

במובנים מסוימים, לחקור את רומא העתיקה מן המאה העשרים ואחת דומה להליכה על חבל דק, מעשה איזון זהיר מאוד. אם מביטים מטה מצד אחד, הכול נראה מוכר באופן מרגיע: מתקיימות שיחות שאנו כמעט יכולים להצטרף אליהן על טבע החופש או בעיות הקשורות במין; ישנם מבנים ואנדרטאות שאנו מזהים וחיי משפחה המתנהלים בדרכים שאנו מבינים, עם כל המתבגרים הבעייתיים שלהם; ויש בדיחות שאנחנו "קולטים". מן הצד האחר, זה נראה כמו טריטוריה זרה לחלוטין. זה לא רק אומר העבדות, הטינופת (איסוף אשפה ברומא העתיקה כמעט היה מושג בלתי ידוע), הטבח האנושי בזירה והמוות ממחלות שאנו רואים בהן כיום מובנות מאליהן שאפשר

להתגבר עליהן; אלא גם התינוקות שנולדו זה עתה והושלכו אל ערמות אשפה, נישואי ילדות וראוונות של כוהנים-סריסים (Beard, 2015, p. 19).

מעשה האיוון הזה מופר במידת מה בספרה של וייס גבאי. הקיר הרביעי מוסר במלואו כשרלוט בת האיכרים מקבלת מטבע צדקה משרלוט בת האצולה (עמ' 147). במעין פנייה אילמת אל הקוראים: "...הן מביטות זו בעיני זו, ולרגע אחד ברור לשתייהן שבעתיד הרבה דברים יהיו חייבים להשתנות". גם אם נניח לרגע שבנות שתהליך החיברות שלהן אירע במלואו באירופה של המאה השלוש עשרה, שבה היו הבדלים אלה מובנים מאליהם, היו מסוגלות לביקורת מעמדית מסוג זה, יש במשפט הזה כמה בעיות: הראשונה היא שהריבוד המעמדי של אירופה לא היה קשיח וסטטי כפי שנהוג לחשוב. משפחות פשוטות עלו לגדולה כשם שמשפחות אצולה ירדו מנכסיהן. במאות המוקדמות יותר של ימי הביניים אנו מתקשים למצוא יציבות מעמדית בין-דורית של יותר משלושה או ארבעה דורות. אומנם האריסטוקרטיה האירופית הפכה במרוצת המאות לאובססיבית לעניין אילנות היוחסין, אך גם כאן יש ממד חזק של בדיון, שלפיו משפחות אצולה כפריות זוטרות התהדרו, למשל, במוצא שלא היה ולא נברא מקרל הגדול. למעשה אפילו באילן היוחסין של קרל הגדול עצמו אפשר למצוא פיקציות גנאלוגיות רבות, כפי שניכר מן החיבור **מעשי הבישופים של העיר מין** (Gesta episcoporum Mettensium) שכתב פאולוס דיאקונוס (Paulus Diaconus) בשלהי המאה השמינית.

זאת ועוד, הקיטוב המעמדי הנוכח בפרק "שרלוט ושרלוט" צורם לעיניים מודרניות, אך הוא טוב לאין שיעור מכלכלת העבדים הדורסנית של העולם היווני-רומי ושל החליפות העבאסית. בימי האימפריה הקרולינגית, שתקופת הזוהר שלה התרחשה במחצית הראשונה של המאה התשיעית, אנו רואים מעבר ממודל של עבדות למודלים אחרים, גרועים פחות, של ניצול. עדיין המחקר ההיסטורי חלוק על הניסיונות להסביר את ההתמרה (טרנספורמציה) הזו, אך לא תהיה זו טענה חתרנית לומר שחיייה של שפחה רומית היו כנראה קשים ואלים מאלו של שרלוט, נערת האיכרים הגרמנייה. אין בכוונתי לטעון שלהיסטוריה יש כיוונויות מוגדרת, ודאי שלא לכיוונויות שנעה אל עבר הקדמה. אך היבט הניעות החברתית ככוח מניע של ההיסטוריה נפקד מן הספר, וחבל.

גם השאלות המוצגות לקורא בפרקים לעבודה עצמית מעידות על רצון לדבר בשפתו ולשקף את סולם העדיפויות של קהל היעד. כך, למשל, השאלות הסבות על עניינים אקולוגיים-סביבתיים, שוויון מגדרי, יחסי הורים-ילדים, קונפורמיזם וחתימה תחתיו. השאלות מייצגות בלי ספק את האידיאליזם של המחברת אבל במידה רבה גם את שאלות ההיסטוריונים בבואם לנתח מקור ראשוני. הפרק העוסק בסבים ובסבתות הוא מעין ניסוי בזעיר אנפין בהיסטוריה אוראלית, ועשוי לתת לקוראות ולקוראים טעימה מעבודת ההיסטוריון. עם זה הפרק העוסק בעתיד נקי משאלות מנחות ובו המחברת נמנעת מניסיון להגביל את דמיונם של הקוראים והקוראות.

לסיכום, הקריאה בספר מהנה מאוד. קצב הכתיבה נכון לתיאור אפיזודות היסטוריות קצרות ומאפשר לקוראיו להתוודע במהרה לגיבור או לגיבורה העומדים במרכז הפרק. כאמור, אירוריה העשירים והרגישים של שירז פומן תורמים להפיכתו של הספר לחוויה חושית מתגמלת. כל אחת מן התמונות טומנת בחובה מסע תגלית קטן אל עולם הטבע שבו מתרחש הסיפור, בין שמדובר בפרי הרימון המתפקע וציפור הבולבול בפרק על צדוק (עמ' 86), ובין שמדובר בדובי הפנדה וצמחי הבמבוק בפרק על מיי לינג (עמ' 108–109). הספר בנוי היטב לקריאה משותפת ולדיון משפחתי, אך באותה

מידה אפשר לקוראו לבד. בעולמנו, שבו חידושים טכנולוגיים רודפים זה אחר זה בקצב מסחרר ואירועי החדשות מוחקים מזיכרוננו את הקודמים להם לפני רגע קט, יש ערך רב בסיפור האנושי רחב היריעה הנפרש לפנינו בדפיו של ספר זה, והנאה רבה מובטחת לקוראים בו.

רשימת מקורות

אוגוסטינוס. (2001). **וידויים** (א' קליינברג, מתרגם). ידיעות אחרונות.

שחר, ש' (1990). **ילדות בימי הביניים**. דביר.

Ariès, P. (1960). *L'Enfant et la Vie Familiale sous l'Ancien Régime*. Plon.

Beard, M. (2015). *SPQR: A history of ancient Rome*. Profile Books.

Gregory of Tours. (1951). *Libri historiarum X* (MGH SRM 1,1). (B. Krusch & W. Levison, eds.). Hahn.